

Overweging Westfrieze Ecclesia Wognum 3 mei 2026. De wijsheid van de natuur

Vanmorgen willen we stilstaan bij de wijsheid van de natuur. Hoe gaan we om met de natuur en wat heeft de natuur ons te zeggen? Opgegroeid met de bijbel lezen we in het eerste hoofdstuk van Genesis, dat God zegt: “Laat ons mensen maken, opdat zij heersen over vissen en vogels, over het vee en de hele aarde, over alles wat op aarde rondkruipt.” En we hebben geheerst over de aarde. We zijn gaan graven en boren, hebben de aarde omgewoeld, en planten en dieren alleen gewaardeerd naar hun nuttigheid voor ons.

De dichter Hendrik ter Balkt eindigt een van zijn gedichten met de woorden: “ook de mens gaat, twintig jaar na de bij.” Steeds meer ontdekken wij, dat de teruggang van bijen en insecten problemen kunnen gaan opleveren bij de bestuiving van gewassen, zodat onze voedselvoorziening in gevaar komt. Wij zijn vervreemd geraakt van de natuur, terwijl we daar deel van uitmaken.

Onze verre voorouders kwamen uit de bossen en verspreidden zich al lopend via de savannen over de aarde. De natuur was voor hen een bezielde natuur. Overal huisden goden of geesten. Alles was nog heilige grond. Ook de bijbel kent nog die herinnering: Als Mozes bij de berg Horeb komt, verschijnt een engel des Heren als een vuurvlam uit een braamstruik, die niet verteerd. Vanuit die struik roept God hem toe: “Doe je schoenen van je voeten, want je staat nu op heilige grond.” De joodse uitlegtraditie in de midrasjim zegt over deze tekst: Zelfs in de onbeduidende doornstruik is God aanwezig.

De dichter Guido Gezelle schrijft
Als de ziele luistert,
spreekt het al¹ een taal dat leeft,
't lijzigste² gefluister
ook een taal en teeken heeft:
blâren van de boomen
kouten³ met malkaar gezwind,
baren in de stroomen
klappen⁴ luide en welgezind,
wind en wee⁵ en wolken,
wegelen⁶ van Gods heiligen voet,
talen⁷ en vertolken
't diepe gedoken⁸ Woord zo zoet...
als de ziele luistert!

In de traditie van het chassidisme, een mystiek joodse stroming uit het begin van de 18^e eeuw, zegt de rabbi van Kobrin: “God zei tot Mozes: ‘Doe de schoenen van je voeten’ – doe de gewendheid af, die om je voet zit.” In de traditie zien we, dat Jezus zijn leerlingen uitzendt om blootsvoets door de wereld te gaan (Lc. 10,4). In de middeleeuwen resulteerde dat in ongeschoeide bedelorden, als franciscanen en karmelieten. Lopen op blote voeten maakt een mens kwetsbaar, maar wie barrevoets gaat, houdt contact met de aarde. De vroegste verering van de goden vond plaats in de buitenlucht. Op een berg bijvoorbeeld, – dan was je dicht bij de hemel, of op een open plek in het bos, een heilig woud. Zo'n open plek werd later door de Romeinen *templum* genoemd. Daar bakende de augur, de priester, het veld af en probeerde hij uit de vlucht van vogels de voortekens te verstaan:

ooit waren vogels tekens aan de lucht zo openbaarde zich de hemel ging 't gerucht, de priester bakende het veld plaatste zijn tent en lette op hun vlucht	maar cicero - verlicht - onttoverde het firmament gevolgd door filosofen de hemelen zijn leeg, er is geen god
van raaf en ekster, kraai en arend, specht van links kwam voorspoed, onheil kwam van rechts dat fluisterden romeinse wichelregels de toekomst werd voorspeld als goed of slecht	en toch een zwaluw brengt misschien wel zomer een ooievaar geluk, een ekster waan men vraagt nog steeds naar 't vodderige lot (peter vermaat, <i>vogeltekens</i>)

¹ alles. ² zachtste. ³ praten, spreken. ⁴ praten, spreken. ⁵ wei(de). ⁶ verkleinwoord van: wegen. ⁷ spreken. ⁸ verborgen.

Die open plek in het bos werd later een gebouw, een tempel, maar de zuilen in kerken en kathedralen herinneren nog steeds aan de bomen uit het woud. En ook wij speuren in de natuur wat ons te wachten staat. In de tijd van de romantiek trokken schilders en dichters het landschap in om te leren van de natuur. En indirect leerden zij hun toeschouwers en lezers om met andere ogen naar de wereld te gaan kijken en beïnvloedden ze op deze manier onze omgang met de natuur. De Engelse dichter William Wordsworth (1770-1850) bijvoorbeeld heeft in zijn leven 288.000 kilometer gelopen en al wandelend componeerde hij zijn gedichten. Zijn stappen bepaalden het ritme van zijn poëzie.

Friedrich Nietzsche (1844-1900) is bij uitstek een wandelende filosoof geweest. 150 jaar geleden riep hij al: "Blijf de aarde trouw", en ook: "De aarde is ziek en die ziekte heet mens." Rond 1880 geeft hij aan zijn leven een radicale wending. Hij is dan 36 jaar oud en zegt zijn baan als hoogleraar klassieke talen op. Hij voelt zich letterlijk ziek van de cultuur waarin hij leeft. Hij slaapt slecht, heeft migraine en eetstoornissen. Hij besluit te gaan wandelen. De bergen in, langs de zee. Hij wandelt vijf tot zeven uur per dag, maakt onderweg aantekeningen, waaruit zijn belangrijkste boeken zijn ontstaan. Door dat lopen herstelt hij, door zijn contact met de natuur. Hij pleit dan ook voor 'de geaarde mens'. In zijn denken staat niet de mens, maar de aarde centraal en spelen dieren een grote rol. Hij schrijft: "Zo ge niet wordt als koeien, zult gij het koninkrijk der hemelen niet bereiken." Koeien immers herkauwen hun voedsel. "Voorwaar, al wint de mens de hele wereld, maar leert hij niet dit ene, het herkauwen, het zal hem niets baten." Koeien leren ons om te vertragen, om goed te verteren, om in te lijven wat we tegenkomen. Nietzsche ontdekt dat de mens niet alleen een tuinman is, maar dat zijn lijf zelf ook een tuin is. Het anorganische, waarvan we op school geleerd hebben, dat het de zogenaamde dode natuur is, blijkt essentieel te zijn voor het menselijk lichaam. Als je ziek bent, kijkt een dokter immers naar het ijzer- en naar het zoutgehalte in je lijf.

nietzsche zei 't al het zitvlees is de zonde tegen de heil'ge geest geloof alleen gedachten buiten wandelend ontstaan bij 't fluisteren van de wind 't geblaf van honden	heb lief zegen en geef riep hij doet goed eenvoudiger en alledaagser kon het niet zoals een visser netten boet
zo trok een wijze lang geleden rond uit het gebergte afgedaald sprak hij in 't open veld tot de toegestroomde schare van heinde en ver moe en afgestompt	er was geen oordeel over kleur of aard hij liet hen luist'ren naar hun eigen ziel de wind de wind had wrok en wrevel weggewaaid (peter vermaat, <i>de wind</i>)

Dat de zogenaamde dode natuur belangrijk is voor ons leven, had die andere wijze, Jezus uit Nazareth, ook al ontdekt. Zo gebruikt hij 'zout' als een metafoor voor ons bestaan: "Gij zijt het zout der aarde, het licht der wereld." Zout wil zeggen, dat zijn volgelingen een smaakmaker zouden moeten zijn voor de wereld, maar het laat tegelijkertijd zien, dat je jezelf niet moet overvragen:

je hoeft niet zoet en zuur te zijn voor iedereen, je bent maar mens geen god met ogen in zijn rug het broze lichaam kent zijn grens	je kunt niet kijken in de zon de bron ontdekken van het licht verscholen blijft hij in het donker
je hoeft in brood slechts zout te zijn een beetje, voor de goede smaak en in het donker slechts een kaars terwijl je brandt, wordt licht gemaakt	je ziet waarop het licht zich richt zoals het zout in brood geproefd onttrokken is aan ieders zicht (peter vermaat, <i>licht en zout</i>)

De natuur blijkt een helende werking te hebben. Om gezond te blijven heeft de mens op de eerste plaats de stilte nodig. Die stilte kun je vinden in de natuur, schrijft Michel Le Van Quyen. Daarbij merkt hij op: “Degenen met het meeste groen om zich heen worden minder getroffen door ziektes als diabetes, infecties aan de urinewegen, darmziekten, migraine, duizeligheid, astma, nek- en rugklachten.” Want een wandeling door het bos heeft een kalmerende werking. Het vertraagt het hartritme, verlaagt je bloeddruk en versterkt je immuunsysteem. Dat komt door de geur van ‘fytociden’, een mengsel van organische verbindingen dat door bomen wordt afgegeven en vergeleken kan worden met een licht antibioticum. Niet voor niets schrijft de Zweedse dichter Tomas Tranströmer:

Bruine bladeren
zijn even kostbaar als de
Dodezee rollen

In onze tijd ontstaan steeds meer geluiden om anders met de natuur om te gaan, met de planten en de dieren. Het blijkt, dat ook bomen en planten met elkaar communiceren. De filosofe Eva Meijer laat ons weten, dat wij 98,7 procent van ons DNA delen met chimpansees en bonobo’s (en trouwens ook 50 procent van ons DNA met de bloemkool). “We delen met andere dieren dat we lichamen hebben, groeien, dromen, dat we anderen liefhebben, en degenen die we liefhebben kunnen verliezen.” “Gorilla’s kunnen in gebarentaal vertellen over hun verleden, de talen van onder andere prairiehonden en pijlinktvissen hebben een grammatica, mieren, eksters en varkens herkennen zichzelf in de spiegel, ratten helpen vreemden, vissen gebruiken gereedschap, honden ruiken hoe laat het is, bavianen bespreken de toekomst, paarden kunnen met symbolen mensen vertellen of ze een dek op willen of niet, raven en olifanten hebben uitgebreide rouwrituelen. Al deze onderzoeken laten zien dat niet-menselijke dieren individuen zijn met hun eigen unieke perspectief op het leven, hun eigen ideeën over het goede leven, en hun eigen manieren om die aan anderen duidelijk te maken. Dat ze anders zijn dan mensen en zich anders uitdrukken wil niet zeggen dat ze minder slim of minder waard zijn.” Haar conclusie is dan ook: “Varkens, vissen, honden, slangen, paarden, ijsberen, vlinders, mollen en alle anderen hebben levens die voor henzelf het allerbelangrijkst zijn. Mensen hebben daarom, net zoals dat werkt bij andere mensen, geen recht om tassen van hun huid te maken, ze levend te villen, op te eten, of in kleine kooien te houden.” En de bioloog Frans de Waal wijst ons erop, dat olifanten dingen kunnen die wij niet kunnen. Met zijn slurf kan hij voorwerpen oppakken, zo klein als een grassprietje, maar met die slurf kan het dier ook acht liter water opzuigen of een vervelend nijlpaard omvergooien. Zoals de mens een ‘handige’ cognitie heeft, schrijft hij, heeft de olifant een ‘slurvige’ cognitie. Hij kan dingen die wij niet kunnen. Bovendien hebben olifanten een fenomenaal geheugen. In zijn boek *Honden weten wanneer hun baas thuiskomt* schrijft de bioloog Rupert Sheldrake, hoe honden, maar ook bijvoorbeeld katten niet alleen aanvoelen wanneer hun baasje thuiskomt, maar ook voorvoelen dat hun baasje gaat sterven of een epileptische aanval krijgt: “In Leesburg, Virginia, springt twee of drie keer per week de hond van Christine Murray op haar schoot en begint furieus haar gezicht te likken. Zij houdt dan op met wat ze aan het doen is en gaat liggen, en enkele minuten later wordt ze getroffen door een epileptische aanval. De hond weet eerder dat Christine een toeval krijgt, dan zichzelf.” Toen op 26 september 1997 een krachtige aardbeving de basiliek van Franciscus van Assisi in Italië vernietigde en eveneens veel schade aanrichtte in nabijgelegen steden en dorpen, merkten veel mensen kort voor de aardbeving, dat de dieren zich vreemd gedroegen. Men begreep hun gedrag niet, pas achteraf ontdekten de mensen, dat de dieren de aardbeving al dagen eerder voelden aankomen dan zichzelf.

Franciscus is de eerste geweest die in onze traditie al het geschapene broeder en zuster noemde. Hij preekt voor de bloemen en de vogels, ging behoedzaam om met lichten en kaarsen, en liep eerbiedig over rotsen. Als hij een rups of worm zag, dan raapte hij die op en bracht hem naar de kant van de weg, zodat niemand erop zou kunnen trappen. Een jaar voor zijn dood, nu achthonderd jaar geleden, schreef hij zijn befaamde zonnelied:

geloofd o allerhoogste
almachtig goede heer
aan jou komt alle lof toe
de zegen roem en eer

geloofd o allerhoogste
onnoembaar is jouw naam
geen woord dat jou kan duiden
met ons ben jij begaan

geloofd met al je schepsels
vooral heer broeder zon
hij straalt, verlicht ons prachtig
een beeld van jou, o bron

geloofd door zuster maan
de sterren klaar en kostbaar
hoe mooi door jou geschapen
als troostrijk zacht gebaar

geloofd door broeder wind
onstuimig, werv'lend, fris
de wolken, dauw of briesje
waardoor er voedsel is

geloofd door zuster water
heel nuttig, ned'rig, kuis
zeer kostbaar voor het leven
het sprankelt spat en bruist

geloofd door broeder vuur
door wie de nacht verlicht
hij is zo stoer en vrolijk
en speelt met vlammen licht

geloofd door zuster aarde
de moeder die ons voedt
met vruchten bloemen kruiden
zij hoedt wie gaat te voet

De aarde voedt en hoedt ons. Het zou ons wat nederiger kunnen maken tegenover haar rijkdom. In de jaren tachtig van de vorige eeuw ontdekte Ivan Illich dat de Amerikaanse automobilist gemiddeld vier uur per dag met zijn auto bezig is: om erin te rijden, om ervoor te zorgen en om ervoor te werken, zodat hij hem kan betalen. Als je dat allemaal meeneemt in je berekening dan vraagt het gemiddeld van een automobilist één uur om zes kilometer af te leggen. Maar dan zou hij net zo goed kunnen gaan wandelen. Het is gezonder en heilzamer voor de aarde.

Voor de Japanse haiku-dichter Matsuo Basho (1644-1694) was wandelen een wijze van leven. Hij zwierf doelloos rond, met niet meer bagage dan een bamboehoed, een stok en een katoenen bedelzak. Zo genoot hij van het universum. Reizen te voet was voor hem een levenskunst. Wandelend zijn zijn haiku's ontstaan, die onlosmakelijk verbonden zijn met zijn lopen.

Tussen de velden,
een zingende leeuwerik,
aan niets gehecht. (Basho)